

MOGU LI NACIJE NESTATI?

Zlatko Kramarić

Kao i svaka ideja tako i ideja makedonstva¹ ima svoju povijest, svoju genezu, svoje uspone i padove, svoje sjajne i manje sjajne epizode. Jedna od tih historijskih epizoda koja svakako zaslužuje našu pozornost je i odnos između makedonske i jugoslavenske ideje. U ovome tekstu pokušat ćemo objasniti zašto je došlo do relativno lakog "utapanja" makedonske ideje u ideju jugoslavenstva. Jer, upravo to pristajanje da je jedna, *par excellence* nacionalna ideja, supstituira drugom, univerzalnijom, nadnacionalnom, izazvat će čitav niz posljedica o kojima se prilikom samoga čina "utapanja" nije previše razmišljalo. Štoviše, u jednom dužem vremenskom periodu, mnogi su makedonski političari, intelektualci, književnici, ekonomisti ozbiljno mislili da jugoslavenski okvir predstavlja idealni politički okvir za rješavanje gotovo svih "makedonskih dilema", od onih koji se odnose na pitanja povijesti, jezika, tradicije, crkve, pa sve do onih teritorijalnih pitanja, konačnog definiranja granica socijalističke, Vardarske Makedonije...²

1 Više o tome, A. Rossos, "Makedonsko pitanje i nestabilnost na Balkanu", u: *Jugoslavija i njeni povjesničari. Razumijevanje balkanskih ratova 1990-ih*, Ur. Norman M. Naimark&Holly Case, Srednja Europa, Zagreb., 2005., str.121-138.

2 Ovdje svakako treba napomenuti da britansko-poljski sociolog Z. Bauman kritizira one zajednice koje se isključivo vežu za obećanje sigurnosti i utočišta. Prema njegovom mišljenju takva zajednica proizvodi samo nostalgiju ili iluziju. Više o tome, Gerard Delanty, *Community*, Routledge, London & New York, 2005., str.118. Isto tako, Bauman smatra da se zajednica ne smije svoditi pod neki

Nadalje, oni su bili uvjereni da će upravo taj okvir omogućiti da makedonsko nacionalno biće u potpunosti ostvari sve svoje potencijale. To svjesno odustajanje od prakticiranja makedonske ideje bilo je posebice vidljivo u 70 -im i 80-im godinama prošloga stoljeća. Tu sliku ne mijenja ni činjenica da je sredinom 70-ih godina akademik D. Mitrev održao jedno važno predavanje,³ u kojem je makedonsku akademsku i političku javnost podsjetio na iznimnu važnost makedonske ideje, rekavši "da unutar 'jugoslavenske ideje' nije moguće do kraja realizirati puni politički i drugi identitet makedonske nacije, odnosno da 'organski' makedonski identitet ima prednost pred jugoslavenskim koji, u konačnici, predstavlja tek jednu, doduše vrlo važnu epizodu u procesu nacionalne emancipacije". Moglo bi se konstatirati da gotovo i nema nekih bitnijih razlika između razmišljanja Mitreva i njemačkog filozofa P. Sloterdijka. I jedan i drugi ukazuju zašto je za život nacije važno da ona permanentno priziva samu sebe. U nekim od svojih tekstova ovaj je njemački filozof elaborirao tezu da formativne komunikacije modernih nacionalnih zajednica same po sebi imaju karakter apela koji se sam po sebi ostvaruje – moglo bi se još reći i autoplastičnih evokacija – a tamo gdje nacija ne prizove samu sebe, ona i ne stupa u život!⁴ Na ovu provokaciju Mitreva, na to njegovo dramatično "prizivanje u život" makedonske nacije, ondašnja makedonska politika nije reagirala. Možemo samo pretpostaviti da nisu bili baš nešto previše sretni tim javnim istupom jednog od najpoznatijih makedonskih intelektualca koji, štoviše, pripada partijskim strukturama, ali budući da su znali da je u pitanju isključivo stav usamljenog pojedinca, onda i nije bilo potrebe za neku rigidniju reakciju prema autoru te provokacije. Čak

viši entitet niti ovisiti o nekoj drugoj zajednici. Naravno, ovakve objekcije ipak bi trebalo kontekstualizirati, jer postoje vremena kada su zajednice jednostavno upućene na neke druge zajednice, kada egzistencijalno ovise o njima. Naravno, i makedonska, kao i hrvatska povijest, pokazala je da takva upućenost jedne zajednice na drugu, na duže vrijeme, rezultira ne samo razočaranjem, već i tragičnim ishodom!

3 27. ožujka 1974. godine D. Mitrev održao je apelativno predavanje o Makedonskome literaturnom kružoku! Nažalost, te poruke/apeli nisu ostavili neki dublji trag unutar makedonske političke i akademske zajednice. Došli su u "krivo" vrijeme! "Jugoslavenska ideja" još je uvijek bila dominantna ideja u makedonskom javnom prostoru. Sve izvan nje bilo je suspektno i nitko se nije usudio misliti izvan njezinih okvira. "Zavodljivost" te ideje očitovala se prije svega u jednostavnoj činjenici da je riječ o vremenu u kojem je upravo ta ideja predstavljala čvrsto jamstvo stabilnog razvoja makedonskog društva. Stoga i nije ništa neobično što se u makedonskoj javnosti, kako političkoj, tako i u akademskoj, nitko nije usudio popitivati i neke druge, manje pozitivne detalje te ideje, koja je, uostalom, dominirala cjelokupnim jugoslavenskim političkim i kulturnim prostorom.

4 Više: P. Sloterdijk, *U istome čamcu*, Beogradski krug, Beograd, 2001.

bi se taj čin ignorancije od njihove strane mogao tumačiti i kao znak njihove političke tolerantnosti, jer su pokazali da nemaju ništa ni protiv onih stavova, koji nisu u punom suglasju sa službenom makedonskom partijskom politikom.⁵

Ako su kraj 60-ih i početak 70-ih i nudile neku nadu o oživljavanju "makedonske ideje", onda je politički pad K. Crvenkovskog definitivno označio kraj takvim optimističkim očekivanjima. Poslije povratka L. Koliševskog na čelo makedonske partije nije bilo realno očekivati da će makedonska politika nastaviti s otvaranjem "makedonske kauze" u socijalističkoj Jugoslaviji. Poslije tog retrogradnog političkog prevrata makedonska će se politika u potpunosti okrenuti Beogradu i nekritički će, sve do disolucije Jugoslavije, slijediti srpske političke interese. Na neki neobjašnjivi način imponira nepodnošljiva upornost dijela makedonskih političkih elita u toj njihovoj slijepoj poslušnosti Beogradu. Naime, teško nam je prihvatiti da toj eliti, kojoj se političko iskustvo ne može osporiti, nije bilo jasno da su poslije smrti JBT srpski politički interesi izrazito suprotni makedonskim interesima. Naime, krajem 80-ih godina, manje-više, sve dogme socijalističke Jugoslavije (karakter narodno-oslobodilačke borbe, politika nesvrstanosti, radničko samoupravljanje, politika bratstva i jedinstva...) počele su se polako urušavati, kritički propitivati. Ništa se više nije predmnijevalo. Stare politike sjećanja više nisu bile obvezujuće, pa su sve one stare, nikada dokraja prerađene traume iz nedavne prošlosti (Jasenovac, Bleiburg, "crveni teror", kolektivizacija...), koje je jedna totalitarna politika godinama uspješno potiskivala, odjednom postale ozbiljne i javne političke činjenice o kojima se počelo javno govoriti. (Bilo bi krajnje pogrešno kada bismo u ovoj nekontroliranoj provali "novih sjećanja"⁶ vidjeli isključivo revizionističke pokušaje. Naravno, da je bilo i takvih pokušaja. Ali, čak i takvi pokušaji ukazivali su na postojanje duboke političke krize, mnogima je bilo jasno da je nešto "trulo u državi Danskoj" i da je krajnje vrijeme da partijske elite svu svoju energiju koncentriraju na postizanje dogovora/konsenzusa oko novog "historijskog sporazuma", koji

5 Doduše, uvijek treba imati na umu da se "blagi" makedonski nacionalizam u socijalističkoj Jugoslaviji ne samo tolerirao već i podsticao! Za razliku od hrvatskog i srpskog nacionalizma makedonski je bio benigni.

6 Paradigmatičan primjer tih "novih sjećanja" predstavlja trotomna knjiga V. Dedijera, *Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita*, objavljena krajem 80-ih godina, prilozii koji će dekonstruirati dotadašnju sliku o "liku i djelu JBT"!?

bi u sebi sadržavao interese svih njenih članica. Kao što je poznato do takvog dogovora nije došlo, jer su srpske političke elite na čelu sa Slobodanom Miloševićem i vodstvom JNA bile uvjerene da se ratom/silom može riješiti "jugoslavenska kriza". Po tko zna koji puta u povijesti na ovim je prostorima pobijedila logika "gole sile", vojni a ne politički argumenti.

U jednom takvom konfuoznom političkom ambijentu postalo je posvema normalno što su neki srpski političari i intelektualci iznenada "otkrili" da je Makedonija zapravo "južna Srbija", odnosno još jedna od srpskih privremeno otetih/okupiranih provincija.⁷ Nije trebalo čekati dugo da se ti incidentni "glasovi" pretoče u nedvosmislene političke manifeste, manje-više, svih novonastalih političkih stranaka u Srbiji.⁸

Nitko nas ne može uvjeriti da su političke strategije koje su se temeljile na centralizaciji i unitarizaciji jugoslavenske zajednice bili u interesu socijalističke Makedonije i njenih građana.⁹ Konačno, da smo u pravu pokazali su

7 Ovaj stav u potpunosti odgovara definiciji "imperije" kod M. Doylea: "Smatram da je imperija sistem interakcija između dva politička entiteta od kojih jedan, vladajuća metropola (Beograd – op. Z.K.), kao nositelj efektivnog suvereniteta, obavlja političku kontrolu nad unutrašnjom i vanjskom politikom drugog entiteta – podređene periferije (Makedonija/Skopje – op. Z.K.)", *Empires*, Ithaca and London Cornell UP, 1986., str.12.

8 Tako imamo dojam da je u imaginariju jednog Milana St. Protića, poznatog srpskog povjesničara i političara, Makedonija čak i važnija od Kosova. U svim svojim javnim istupima on inzistira na "srpstvu" Makedonije, a glavni dokazi te "srpskosti" su mu manastir Lesnovo, freska cara Dušana, veza Kraljević Marka i Prilepa, svi oni crkveni objekti koje je, u međuvremenu, zahvaljujući Titu i komunistima SPC nepovratno izgubila! Naravno, pri tome, nije moguće ništa čuti o Ohridskoj arhiepiskopiji ili nekim drugim suprotnim argumentima koji osporavaju njegovu argumentaciju. No, dovoljno je pročitati bilješku R. A. Gallopa, trećeg tajnika britanskog veleposlanstva u Beogradu, iz travnja 1926. godine, pa da se uvjerimo da i nije baš tako kako tvrdi Protić, "a ja sam posebno primijetio u kavanama i hotelima u Skopju da oni koje sam tamo sreo inzistiraju da ih se ne zove, niti Bugarima, niti Srbima, već Makedoncima... Čini se da nitko ne žali za Bugarima. Zbog njihove brutalnosti tijekom rata izgubili su naklonost onih koji su im prije balkanskih ratova bili prijatelji...". Samo ćemo podsjetiti da u raspravama o tragičnoj sudbini "srednje Evrope" Milan Kundera taj prostor doživljava kao nešto što je oduzeto/oteto Zapadu i što predstavlja superiorno "središte zapadne kulture" koje je, hiroom historije, bilo predato na milost i nemilost (inferiornoj) "ruskoj civilizaciji", "Otetii Zapad ili tragedija Srednje Evrope", Češko pitanje (ur. Biserka Rajačić, Beograd, 1990., str.63-75; ali između ta dva viđenja "otetosti" nije moguće staviti znak jednakosti. Stavovi Protića o Makedoniji su stavovi kolonijalnog gospodara, a stavovi Kundere su stavovi onoga koji je ne svojom voljom bio koloniziran, nepravedno podčinjen!

9 Bilo je tužno gledati S. Mojsova kako pokušava uvjeriti jugoslavensku javnost u postojanje "kovske iredente", u postojanje ozbiljne tajne organizacije na Kosovu, koja dovodi u pitanje ustavno-pravni poredak i teritorijalni integritet socijalističke Jugoslavije. Ni danas nam nije jasno zašto je pristao odigrati tu nečasnu ulogu "izvjestitelja" velikosrpskih političkih interesa, jer je već tada

i prvi demokratski, višestranački izbori u Makedoniji. Pred te izbore profesor Milan Đurčinov osnovao je stranku Jugoslavena i ta je stranka izašla na te parlamentarne izbore u SR Makedoniji. Rezultat koji je ta stranka i njen nositelj Đurčinov ostvarila bio je i više nego poražavajući: nisu dobili više od 1% glasova! Ovdje treba imati na umu da je odaziv birača na tim povijesnim izborima bio i više nego solidan. Građani su bili motivirani da izađu na izbore i da oni budu ti koji će donijeti odluku o političkoj sudbini vlastite zemlje! Taj i više nego skromni rezultat daje nam pravo da zaključimo kako su i građani Makedonije u tim prijelomnim i burnim vremenima svjesno odustali od daljnjeg prakticiranja jugoslavenske ideje.

Postali su svjesni da je ta ideja, u međuvremenu, izgubila svaki smisao, odnosno da im više ne može jamčiti nikakvu individualnu i kolektivnu sigurnost i da je krajnje vrijeme okrenuti se nekim drugim, prije svega, vlastitim nacionalnim projektima. Doduše, to ne znači da su građani Makedonije od te ideje, u tim burnim i neizvjesnim 90-im godinama, u potpunosti odustali. Naime, možemo pretpostaviti da je veliki broj građana Makedonije koji su se i dalje osjećali Jugoslavenima glasao za reformiste Ante Markovića ili za reformirane komuniste P. Goševa, buduće socijaldemokrate. Ali, nema nikakve dvojbe, da je ta ideja već tada bila povijesno potrošena, ispražnjena od svakog smisla i da je, u međuvremenu, izgubila svu svoju nekadašnju uvjerljivost, kako onu političku, tako i onu emotivnu! I mora nam biti jasno da uzroke tih procesa ne treba tražiti u političkim aktivnostima uvezenih i vremešnih nacionalista,¹⁰ koji su sada slobodno mogli doći u Makedoniju iz raznih krajeva svijeta, već političku krivnju treba tražiti u anti-makedonskom dje-

svima bilo jasno da takva organizacija ne postoji i da je njegov javni nastup priprema za neke druge, puno opasnije političke scenarije. Naime, sva zbivanja na Kosovu 80-ih godina, i studentski nemiri, i politički zahtjevi da i Kosovo dobije status republike, bila su strogo kontrolirana i usmjeravana od ondašnjih paraobavještajnih struktura, srpskih i sovjetskih, dijela srpske partijske elite s jednom jedinom namjerom – promjena Ustava iz 1974. godine – silom ili milom! U te nečasne aktivnosti bili su uključeni i makedonski (i ne samo makedonski, već i bošnjački, crnogorski) komunistički političari, koji su pristajali na uloge "korisnih idiota" srpskih političkih interesa. I, upravo će jedno takvo iracionalno ponašanje makedonskih političara dodatno zakomplicirati ionako složene interetničke odnose u Makedoniji, koji će se tek potpisivanjem Ohridskog sporazuma (privremeno) primiriti!

10 O posvemašnjoj političkoj konfuziji, elementarnom nesnalaženju starih makedonskih političkih emigranata u složenim procesima političke tranzicije u Makedoniji 90-ih godina prošloga stoljeća, na najbrutalniji način, svjedoči Ljupče Georgijevski u svojoj knjizi *Toa sum jas!*

lovanju starih partijskih kadrova, L. Koliševskog, S. Mojsova, K. Gligorova,¹¹ M. Pančevskog..., koji su i dalje, vremenima usprkos, tvrdoglavo inzistirali na slijepoj poslušnosti Beogradu, a da im procesi demokratizacije u vlastitoj republici uopće nisu predstavljali prioritet. A da je tome tako svjedoči podatak da u 80-im godinama civilna (alternativna) scena gotovo da i ne postoji u makedonskom društvu. Oni, ne samo što su, u ta burna politička vremena, kraj 80-ih, živjeli uglavnom u Beogradu, već je i njihova politika bila tek jedan od derivata velikosrpskih politika beogradske čaršije. S jedne strane, bili su fascinirani pojavom Miloševića, a s druge, pak, strane panično su se bojali da ne izgube svoje pozicije, političku moć, utjecaj i ugled u društvu. Oni bi najradije "proglasili da je završeno radno vreme istorije, očigledno zadovoljni time da u postojećim okolnostima dobijaju svoje redovne prihode".¹² Naime, bili su svjesni da bi "događanje naroda", "anti-birokratsku revoluciju", ovaj srpski političar, nova srpska politička zvijezda, vrlo lako mogao preseliti i na ulice i trgove u Makedoniji. Naravno, Miloševiću nije padalo na pamet da ide rušiti makedonsko partijsko rukovodstvo, koje mu je u svim kriznim situacijama iskazivalo neupitnu i bezuvjetnu potporu i lojalnost. U ovome tekstu nećemo detaljnije elaborirati ovu temu, odnos između partijskog rukovodstva Makedonije i Srbije, ali uvjereni smo da je taj odnos, u biti, submisivna pozicija makedonske strane u tom kolonijalnom zagrljaju, itekako utjecala na sam tijek političko-ekonomske tranzicije u Makedoniji, kao i na većinu budućih političkih procesa u toj zemlji.¹³

Jugoslavenska ideja nema neke dublje korijenje u makedonskoj povijesti, pa tako u 19. stoljeću o toj ideji makedonski intelektualci uopće i ne

11 Za razliku od ostalih Kiro je Gligorov, u međuvremenu, revidirao svoje stavove i vratio se na one pozicije koje je zastupao još u kolovozu 1944. godine kada je bio jedan od sudionika povijesnog zasjedanja ASNOM-a. Stoga je razumljivo što je upravo on bio izabran za prvog predsjednika demokratske Makedonije. Njegovim izborom Makedonija se odlučila za mirnu tranziciju!

12 P. Sloterdijk, "Jak razlog da se bude zajedno (Podsećanje na pronalazak naroda)", Peščanik, 9. kolovoza 2009.

13 Ovdje ćemo samo podsjetiti da su prosrpski elementi u Makedoniji organizirali nasilne demonstracije ispred američkog veleposlanstva u Skopju poslije NATO intervencije na Kosovu, u proljeće 1999. godine! Na jednom političkom skupu, u jesen 1994. godine, K. Gligorov pozvao je građane Makedonije da svoj glas daju Savezu za Jugoslaviju, umjesto Savezu za Makedoniju. Mnogi su mislili da je u pitanju lapsus, nesvjesna omaška, ali Gligorov je te večeru uspjelo taj "lapsus" ponoviti čak tri puta (sic!). I usprkos tom gafu koalicija Sojuz za Makedoniju je pobijedio na tim parlamentarnim izborima!

razmišljaju, ona im je posvema strana.¹⁴ Slična je situacija i u prvoj polovini 20. stoljeća. I u tom periodu jugoslavenska ideja i dalje nije predmetom interesa makedonskih političara i intelektualaca. Čak ni činjenica da se makedonski politički i kulturni život odvijao u najvećoj mjeri u jugoslavenskoj/južnoslavenskoj zajednici nije bitnije utjecala na odnos makedonskih elita prema ideji jugoslavenstva. Tim više što ni tada nije postojala jednoznačna interpretacija te ideje. Svatko je tu ideju interpretirao onako kako mu je u tom političkom trenutku odgovaralo. Tako (integralno) jugoslavenstvo Aleksandra Karađorđevića nije bilo i jugoslavenstvo većine hrvatskih, slovenskih političara toga vremena. (Ili, barem, onih koji su bili aktivni članovi Jugoslavenskog odbora u Londonu,¹⁵ A. Trumbić, I. Meštrović, F. Supilo...). Tek završetkom Drugog svjetskog rata, stvaranjem narodne, socijalističke, federativne Jugoslavije u kojoj je i socijalistička Makedonija jedna od njenih sastavnih federalnih jedinica, stvorene su u makedonskom društvu sve pretpostavke za jedan interaktivniji odnos između te dvije ideje: makedonstvo vs. jugoslavenstvo! i, stoga bi bilo nužno vidjeti kako su se te ideje u tim novim vremenima, novim geopolitičkim relacijama, međusobno odnosile. Trebalo bi detaljnije istražiti sve aspekte tog delikatnog i složenog odnosa, koji je u konačnici rezultirao radikalnim odmakom od nekih ranijih političkih strategija.¹⁶ Konačno, to su vremena apsolutne stigmatizacije "bugarskog narativa" u makedonskom društvu. Imamo osjećaj da su u socijalističkoj Jugoslaviji

ila drugačija.

—————
Ovakvo i dalje ostaje velika nepoznanica koliko su ideje biskupa J. J. Strossmayera, pa tako i ideja "jugoslavenstva" uopće utjecale na njihove političke stavove.

- 15 Isto tako, ostaje velika nepoznanica što bi bilo da su, kojim slučajem, predstavnici makedonske političke kolonije djelovali u Londonu, a ne u Sankt Peterburgu i da je "Memorandum o neovisnosti Makedonije" napisan u Londonu, a ne u carskoj Rusiji, i to uoči njenog (ne)slavnog kraja!
- 16 Ono što je ponuđeno u Zborniku *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2017., u tekstu Ljubice Jančeve & Aleksandra Litovskog, "Makedonija i Makedonci u Jugoslaviji", str.149-172., predstavlja tek nacrt za neku buduću monografiju o odnosu jugoslavenske i makedonske ideje. Upućujemo i na tekst D. Roksandića, "Jugoslavenstvo prije Jugoslavije", isto, str.27-57. Nema nikakve dvojbe da je građanima Makedonije 1918. godine uskraćeno pravo na samoopredjeljenje, prije svega, sa srpske strane – sukladno logici međunarodnog priznanja granice Kraljevine Srbije iz 1913. godine u kojem se Makedonija kao političko-teritorijalna činjenica uopće ne spominje, pa sukladno tome ta etnička zajednica prilikom konstituiranja nove države, Kraljevine SHS, 1. prosinca 1918. godine, nije mogla ni dobiti pravo na samoopredjeljenje. Sve akcije makedonskog društva iz Sankt Peterburga ostale su neuspješne. A u vrijeme konferencija u Londonu, 1912/13. W. Wilson još nije bio izložio svoj programski dokument, koji je postao nezabilazan dokument tek po završetku Velikog rata. Riječ je o dokumentu koji je bio odlučujući u dizajniranju postratne, versajske Europe.

Makedonci, po prvi puta u svojoj povijesti, mogli odahnuti, mogli su djelovati relaksirano, jer sama činjenica da su dio jedne veće zajednice, nije im stvarala nikakvu nelagodu, nitko im nije ugrožavao egzistenciju, nitko postojanje njihove zajednice nije dovodio u pitanje. Barem to nije činio javno!¹⁷ Stoga su se mogli slobodno i neometano posvetiti sustavnom radu na nacionalnom pamćenju. I upravo u tom segmentu postignuti su pristojni i trajni rezultati. To je period u kojem je, u najvećoj mjeri, dovršen proces emancipacije makedonske nacije! Doduše, to još uvijek ne znači da su u socijalističkoj Makedoniji baš sve makedonske traume bile jednom zauvijek riješene. Tako je "egejsku temu" bilo moguće problematizirati u književnosti ili na filmu, ali kada je u pitanju bio politički diskurs, onda aktualizacija te teme nije bila baš nešto previše željena: "Kako mi je jedan srpski službenik u jugoslavenskom Ministarstvu vanjskih poslova rekao 1980. godine: "Beogradu je važnije prodavati Grčkoj 'fiće' nego se opterećivati humanim i nacionalnim dimenzijama makedonskog problema. Takvi su osjećaji nesumnjivo postojali i među njegovim kolegama u Ateni i Sofiji".¹⁸

I tek bi nam jedno takvo istraživanje moglo dodatno objasniti neke od kroničnih slabosti makedonskog društva, prije svega, onoga između dva svjetska rata. Naravno, bilo bi pogrešno kada bi se razlozi svih tih slabosti tražili isključivo unutar ionako krhkog makedonskog građanskog društva, jer postojale su i neke druge, zadate okolnosti koje su, u najvećoj mjeri, određile sadržaj političkog života u Makedoniji između dva svjetska rata. A i taj reducirani život uvelike je posljedica svih onih političkih i inih odnosa koji su postojali za vrijeme Otomanske imperije. Riječ je o vremenima u kojim makedonski političari/intelektualci djeluju izvan granica Otomanske imperije. I ta će činjenica bitno utjecati na relativno skromne rezultate njihovog djelovanja.¹⁹ Svjesni smo da pozicija intelektualca-emigranta nije nimalo

17 Upravo će zbivanja u 90-tim pokazati da je i to bila samo jedna obična iluzija, fantazma u koju su Makedonci nekritički povjerovali. Tek će poslije stjecanja neovisnosti Makedonci shvatiti da sa svim onim problemima s kojima su ušli u socijalističku Jugoslaviju da su sa svim tim problemima iz te države i izašli. Niti jedan od tih ključnih problema Makedonije socijalistička Jugoslavija nije uspjela riješiti. Ona ih je uspjela samo privremeno odgoditi.

18 A. Rossos, isto, str.131.

19 Vidjeti tekst Angeline Banović-Markovske, "Politička ideologija na makedonskata emigracija vo Sankt Peterburg 1913. vo kontekst na sovremenata epistema". U ovome tekstu autorica daje zanimljivo tumačenje zašto Mirovna konferencija u Londonu, 1912- 1913. godine nije prihvatila intervenciju makedonskih intelektualaca. I ona je svjesna da u to vrijeme makedonska nacija ne

obećavajuća pozicija. I to u svim mogućim aspektima djelovanja, od onih političkih, pa sve do onih finansijskih! Stoga je ta pozicija, u pravilu, krajnje frustrirajuća. Nije jednostavno djelovati kada se, u svakome momentu, mora voditi računa o političkim interesima svojih domaćina-dobročinitelja. A, interesi domaćina nisu baš postojani! Jer, kako se mijenjaju politički odnosi u svijetu, u regiji tako se mijenjaju i interesi domaćina. Domaćin nema nikakvu obvezu, niti političku, niti moralnu, da u svim situacijama brani tamo neke tuđe (makedonske) interese, koje najčešće promoviraju pojedinci bez ikakvog uporišta (publike, kritične mase) u sredini za koju se zalažu. U političkom životu ne postoji definirani subjekt u čije ime oni govore. Naime, i više je nego očito da makedonski intelektualci u emigraciji gotovo da i nemaju neki veći utjecaj na političke (ne)prilike u Makedoniji. Tim više, što ne postoje ni institucije preko kojih bi oni mogli konkretnije djelovati: ne postoje političke stranke, ne postoji parlament, ne postoji tisk, ²⁰ ne postoji autokefalna makedonska crkva, ne postoje makedonske škole...Niti jedna politička, odnosno kulturna institucija nije nacionalna.²¹ Jedino što im

postoji kao pravno-politički subjekt koji bi bitnije mogao utjecati na konačni ishod mirovnih pregovora, a još manje da bude jedan od potpisnika tih odluka. U tom vremenu makedonska nacija ne disponira tom mogućnošću. Jedino predstavnici europskih veleposlanstva i balkanski diplomati posjeduju potrebni legitimitet za donošenje konačnih odluka o budućnosti Makedonije; jer predstavnici europskih veleposlanstava, velikih sila su taj super-ego koji u svojim rukama posjeduju zakon/logos, balkanski diplomati u toj su trijadi alter-ego, na njihovoj je strani jezik/simbol. Jedino treća strana kao jedinstven autentičan glas koji zastupa makedonske nacionalne interese, artikulirajući svijest i volju makedonskog naroda nema validan status subjekta-pregovarača, već je samo nijemi svjedok činjenice da o sudbini vlastitog naroda odlučuju neki drugi. Drugim riječima, radi se o klasičnoj zarobljenosti u igri označitelja, nedostižnom "objektu želje" makedonskog naroda, pa će pozicija makedonske države na mirovnoj konferenciji u Londonu biti svedena na "Tobjet petit a" i kao takva naći će se u središtu Boromejskog čvora, u jednoj tragičnoj razapetosti između realnosti, simboličnog i imaginarnog poretka Historije. Usporedi, J. Lacan, *Četiri temeljna pojma psihoanalize*, Naprijed, Zagreb, 1986.

- 20 Nije slučajno Hegel čitanje novina apostrofirao kao jutarnju molitvu građanskog društva (...) "molitve ove vrste ne vezuju dušu za onostranost, već za ovostranost. I da takve lektire pojedince raštrkane za stolovima postavljenim za doručak ne pobuđuju na pobožnost, već ih vezuju za nasilje bremeniti nemir javnog cirkuliranja prihoda i senzacija. Moderni mas-mediji direktno proizvode moderne nacional-populacije i nacional-imperije upravo u onoj meri u kojoj im polazi za rukom da ova velika politička tela, kao zajednice uzbuđenja vezanog za neku temu, prizovu u život". Prema mišljenju Sloterdijka ova kronična, agitirajuća, histerizirajuća masovna komunikacija stvara temelj poslovanja modernog nacional-žurnalizma koji od ranog 19. stoljeća, sve do današnjih dana, proizvodi ujedinjujuće histerije i integrirajuće politike. Više, P. Sloterdijk, "Jak razlog da se bude zajedno", Peščanik, 09. kolovoza 2009.

- 21 O tome više u našoj knjizi, *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, Meandar, Zagreb, 2013., str.92.

preostaje je pisanje raznih memoranduma, deklaracija, manifesta... I, naravno, govor(nje)! Obraćanje nepostojećem adresatu, politički nedefiniranom, amorfnom subjektu, koji će oni svojim djelovanjem/govorenjem/pisanjem pokušati probuditi, "prizvati ga sebi" tako što će tu amorfnu masu uvjeravati da pripadaju makedonskoj a ne nekoj drugoj grupaciji!²² I, upravo ova slika posvemašnje pustoši u makedonskom društvu, nepostojanja niti jedne nacionalne institucije, upućuje nas da historiju Makedonije, prije svega, vidimo kao "historiju podčinjenosti" (*subaltern history*). Uvjereni smo, ako bismo iz te perspektive interpretirali historiju makedonske nacije da bismo dobili puno preciznije odgovore o traumatičnim epizodama makedonske historije nego što nam to može ponuditi psihoanalitička teorijska paradigma. Crnila makedonske povijesti, prema našem mišljenju, kudikamo je jednostavnije objasniti kroz optiku postkolonijalnih studija nego pomoću nekih drugih teorijskih metodologija.²³

Iako je, manje-više, poznata uloga i doprinos, D. Čupovskog i K.P. Misirkova,²⁴ u formiranju makedonske nacionalne ideje, ipak se mora sa žaljenjem konstatirati da se o toj neprijepornoj činjenici u svijetu vrlo malo ili gotovo ništa ne zna. Tako, da bi bilo poželjno kada bi makedonska historiografija poradila i na vidljivosti njihovih ideja, jer u iznimno opsežnoj knjizi J. Conellyja *Od naroda do nacije. Povijest istočne Europe*,²⁵ "makedonski slučaj", ne spominje se niti na jednome mjestu.

I to usprkos činjenici da su i Misirkov i Čupovski izravni nastavljajući one romantičarske koncepcije nacije koju je u svojim tekstovima, još u 18. stoljeću, utemeljio Johann Gottfried Herder. Riječ je o koncepciji čiju je ostavštinu Conelly iznimno detaljno analizirao kod svih nacija istočne Europe. Kao što je poznato ta koncepcija naciju vidi kao rezultat filološko-li-

22 Prema mišljenju grčkog teoretičara S. Gourgourisa upravo je fantazija pripadnosti temelj konstituiranja nacije. Više, S. Gourgouris, *Sanjana nacija – prosvjetiteljstvo, kolonizacija i ustanovljavanje moderne Grčke*, Beogradski krug, Beograd, 2004.

23 M. Subotić, "Postkolonijalne studije i post-sovjetska društva: mogućnost i ograničenja ukrštanja", *Filozofija i društvo* XXVI (2), 2015., str. 458-480. I neki se drugi autori slažu da je zapadni Balkan, pa prema tome i Makedonija, kolonijalni Drugi za onu pravu, autentičnu Europu. Više, Tanja Petrović, "Misлити Evropu bez mnogo razmišljanja. Diskurs o zapadnom Balkanu kao ogledalu današnje Evrope", *Sarajevske sveske*, br.27-28.

24 Upućujemo na inspirativne tekstove B. Ristovskog, K. Kulavkove...!

25 J. Conelly, *Od naroda do nacije. Povijest istočne Europe*, Fraktura, Zagreb, 2022.

terarnih konstrukcija. To bi značilo da je i makedonska nacija rezultat, prije svega, kulturnih/imaginativnih, a ne političkih aktivnosti.²⁶

To bi ukratko bilo "naslijeđe" s kojim su Makedonci ušli u novu državu – Kraljevinu SHS/Jugoslaviju! Riječ je o državi koja se od prvoga dana nije znala suočiti s kompleksnim realitetima vlastitih društava i kultura. Formiranjem nove države došlo je do definitivnog napuštanja (sub)regionalnih logika opstanka na periferijama imperijalnih poredaka. Ali, ništa više od toga. Taj (pozitivni) odmak, to novo pozicioniranje na europskoj mapi država, ujedno je predstavljao i početak, ali i kraj te države! Konačno, sve te imperije (Austro-Ugarska, Otomanska, Ruska...) ionako su, u međuvremenu, propale, pa je i posvema razumljivo što ta "nova država" više i nije mogla biti periferija tih propalih imperijalnih poredaka. Budući da je već prilikom samog formiranja te države učinjeno čitav niz kardinalnih propusta, onda i nije trebalo dugo čekati da se pokaže kako se ta novo formirana država nije na pravi način znala nositi sa složenošću svojih sastavnih elemenata. Doduše, ništa bolja nije se pokazala ni druga, socijalistička Jugoslavija, ali o tome nešto detaljnije u nastavku ovoga teksta u kojem ćemo, između ostaloga, pokušati odgovoriti na ključno pitanje našega rada: *Mogu li nacije propasti?*²⁷

Povijest nas uči da je i tako što moguće. Nekim od tih procesa izumiranja pojedinih nacija/manjina i sami svjedočimo, jer se događaju upravo sada i

26 O tome više, Z. Kramarić, *Identitet. Tekst. Nacija, interpretacije crnila makedonske povijesti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009., posebice studiju: "Nacija: tekst ili san (na primjeru romana Kole Čašule *Iskušnja*)", str.133-185. U ovoj studiji uvažili smo mišljenje grčkog teoretičara S. Gourourisa da nacija nije neki empirijski realitet, već da ona nastaje radom sna. Nacija je efekt imaginarnog. "Svaka nacija je institucija socijalno-imaginarnog, ocrtana u svakom pojedinom slučaju specifičnim istorijskim oznakama", *Sanjana nacija – prosvjetiteljstvo, kolonizacija i ustanovljavanje moderne Grčke*, Beogradski krug, Beograd, 2004., str.45.

27 Imamo dojam, možda se i varamo, da je ovoga momenta u makedonskom javnom prostoru, bez obzira što je primjetna politička strast koja je u potpunosti kontaminirala svakodnevnicu, čime se stvara utisak da se radi o društvu preopterećenom politikom, društvu u kojem politika određuje sve ostale dimenzije života...ali kada bi se analizirao politički diskurs, tisak, govori, rasprave u parlamentu, onda stvari baš i ne izgledaju tako sjajno - politike tu zapravo i nema nešto previše. I tu bi trebalo tražiti razloge koji su dovodili do toga da je u makedonskom političkom diskursu bilo malo programskog, ništa načelnog, principijelnog...nema tu jasnih političkih pozicija – sve se tu svodi na "inat i apetit" (referiramo se na čuvenu opasku J. Škerlića o stanju srpske političke scene prije Prvog svjetskog rata, koju je moguće primijeniti i na mnoge druge balkanske politike, kako jučer, tako i danas) radi se o takvim političkim stavovima u kojima je sve dopušteno, od političkog licitiranja, prekoćne promjene mišljenja, neprirodnih koalicija, pa sve do prodaje savjesti...

ovdje.²⁸ Uostalom, mnoge su nacije tijekom povijesti iščeznule, nestale, ali smo duboko uvjereni da takvu sudbinu makedonska nacija, u dogledno vrijeme, neće doživjeti. Doduše, Ljupče Kocarev, predsjednik MANU, nedavno je najavio da bi do 2084. godine makedonska nacija mogla definitivno nestati. I neki drugi makedonski intelektualci (npr. M. Mandžukov) skloni su ovoj vrsti nacionalnog pesimizma.²⁹ upravo taj, kao i neki drugi istupi akademika Kocareva (prije svih, onaj u povodu Dana MANU) dodatno su nas motivirali da analiziramo i tu mogućnost da u doglednoj budućnosti makedonska nacija nestane, odnosno da pokušamo zamisliti neke od takvih mogućih situacija, koje bi u nekim "mutnim" političkim vremenima mogle dovesti i do jednog tragičnog epiloga!

Doduše, za razliku od nekih drugih u Makedoniji, novinara, sociologa, političara..., koji su se negativno odredili prema stavovima Kocareva, mi te njegove političko-historijske lamentacije ipak nešto drugačije doživljavamo i interpretiramo. Doduše, sama činjenica da mi te stavove čitamo iz neke druge, pomalo pomaknute, post-kolonijalne perspektive to još uvijek ne znači da se mi i slažemo sa svim tim iznesenim razmišljanjima o sadašnjosti i budućnosti makedonske nacije.

U tim njegovim (provokativnim) istupima, mi, prije svega, vidimo iskrenu zabrinutost, i odgovornost, dakako, angažiranog makedonskog intelektualca, koji je ujedeno i čelni čovjek MANU, jedne od najvažnijih makedonskih institucija. Očito da je riječ o intelektualcu koji ne samo što ne želi sudjelo-

28 Karl- Markus Gauss, *Europljani u izumiranju*, Fraktura, Zagreb, 2010. U ovoj knjizi autor istražuje bogatu i raznoliku povijest danas već zaboravljenih europskih manjina te nas podsjeća na tužne sudbine sarajevskih Sefarda, Kočevskih Nijemaca, Arbereša, Lužičkih Srba, Arumunja/Cincara...

29 Na pitanje zašto nacije propadaju Daron Acemoglu i James A. Robinson, u knjizi *Zašto nacije propadaju, Izvorišta moći, napretka i siromaštva*, Zagreb, 2021., odgovaraju da do propadanja nacija dolazi "zbog ekstrakcijskih institucija: Ove institucije siromašne zemlje drže siromašnim te ih sprječavaju da se upuste na putanju ekonomskog rasta. (...) Ono što odreda dijele (konstatacija se odnosi na Kolumbiju, Argentinu, Egipat, Sjevernu Koreju, Uzbekistan, Zimbabve, Sijera Leone – op. Z.K.) jesu ekstrakcijske institucije. U svim ovim slučajevima, osnova ovih institucija je elita koja oblikuje ekonomske institucije kako bi se obogatila i produljila u beskonačnost svoju moć nauštrb najširih slojeva ljudi u društvu. Različite povijesti i socijalne strukture zemalja dovele su do razlika u prirodi elita te u detaljima ekstrakcijskih institucija. Rješenje za ekonomski i politički neuspjeh nacija danas je preobraziti njihove ekstrakcijske institucije prema uključivim", str. 420-424. Nismo baš sigurni da Lj. Kocarev, kada govori o opasnosti da makedonska nacija nestane, razmišlja na način ove dvojice autora.

vati u nekritičkom prihvaćanju vladajuće politike, već ne želi pristati da opća šutnja ³⁰ bude odgovor na nimalo jednostavne izazove (političke, klimatske, demografske, ekonomske i energentske) pred kojim se nalazi makedonska država/društvo. Od toga kako će se odgovoriti na te izazove ovisi budućnost makedonskog društva. No, to još uvijek ne mora značiti da je "glasnost" svaki puta bolji odgovor od "šutnje". Naime, povijest je mnogo puta pokazala da pojedinim nacijama upravo ta "glasnost" nekih od njenih pripadnika može štetiti. To histerično "prizivanje u život" vlastite nacije može biti vrlo opasno upravo po samu tu naciju! Ali, isto tako, nitko nema pravo osporavati drugima, pa tako ni Kocarevu, koji svojim javnim aktivnostima nastoji uvjeriti vlastiti narod kako je za njegovu budućnost iznimno važno da on sam sebe natjera da dođe "k sebi, kako bi tek onda – zahvaljujući tome što su se trgli – zaista bili tu i kako bi realnom energijom odlučno mogli započeti nešto

30 Sve ovo govorimo zbog toga što smo i sami bili svjedoci tzv "hrvatske šutnje" do koje je došlo poslije političkog sloma "hrvatskog proljeća". Na taj politički poraz hrvatski intelektualci reagirali su posvemašnjom šutnjom. U nekim našim ranijim tekstovima postavili smo tezu da je upravo taj fenomen i odredio rezultate prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj održanih u proljeće 1990. godine. Naime, upravo zbog te "šutnje" koja je trajala gotovo dvadeset godina hrvatska politička scena bila je svedena na tek dvije ozbiljnije opcije: komunisti vs. nacionalisti! Sve ostale političke opcije, posebice one građanske tek je trebalo formirati. Naravno, da taj suženi izbor nije bio nimalo obećavajući. Nadalje, uvjereni smo da postoji nevjerojatna sličnost između političke situacije u socijalističkoj Hrvatskoj i one u socijalističkoj Makedoniji, poraz komunističkih liberala (Savke, Tripala, Crvenkovskog...) i pobjede Bakarića, Blaževića, Koliševskog... bitno je utjecala na sve buduće političko-ekonomske procese i u hrvatskom i u makedonskom društvu. Bilo bi zanimljivo ispitati zašto je JBT više vjerovao staroj gardi nego mladim političarima, koji su bili spremni na radikalne reforme u društvu. Iako je, u međuvremenu, JBT s jugoslavenske političke scene maknuo A. Rankovića, to još uvijek nije značilo da je odustao od njegovih metoda kada su u pitanju unutarpartijski obračuni. Cijelo vrijeme svoje vladavine JBT se čvrsto oslanjao na vjernu mu vojsku i službu sigurnosti. Ovdje radi historijske korektnosti treba spomenuti da ništa bolja situacija nije bila ni u Srbiji, tamo su Latinka Perović i Miloš Nikezić morali svoje mjesto prepustiti partijskim veteranima, P. Stamboliću, D. Markoviću..., čiji su politički stavovi također predstavljali regresiju u odnosu na političke stavove srpskih liberala. Kao što je poznato poslije toga je Koča Popović, iako je generacijski pripadao "staroj partijskoj gardi" napustio politiku, dao je ostavke na sve svoje partijske i državne funkcije. A i on je imao svega 64 godine...I upravo će ta radikalna reboljševizacija/ restalinizacija srpske komunističke partije omogućiti da sredinom 80-ih godina na čelo srpske partije dođe jedan tipični partijski aparatčik, Slobodan Milošević. Jedini problem predstavljala je činjenica da ta osoba nije bila bez ambicija. I to onih bolesnih! Doduše, i mnogi srpski intelektualci zdušno su sudjelovali u tom projektu formiranja "srpskog komunista"! Sve ostalo je povijest! Pobjeda HDZ, odnosno VMRO-a u 90-im godinama logična je posljedica sustavnog potiskivanja stvarnih političko-ekonomskih problema u društvu na koje ondašnje dogmatske partijske elite, i u Hrvatskoj, i u Makedoniji, nisu imali adekvatne odgovore. A, opće je poznato što se događa u bilo kojem društvu kad izostanu adekvatni odgovori, odnosno kada to društvo nije u stanju pravilno odgovoriti na izazove svoje okoline.

realno, nešto okrenuto budućnosti, nešto vredno. Sloboda je zahtevna (...) i šta bi bila nacija kada ne bi bila ujedinjeno telo napora".³¹

U tim često i svjesno provokativnim istupima može se osjetiti jedan iznimni politički eros angažiranog intelektualca (makedonska inačica Jean Paul Sartrea, Miroslava Krleže...), koji ne želi pristati da živi u laži (Vaclav Havel) i koji se jednostavno ne želi ponašati sukladno filozofiji als ob/kao da sve to što se oko nas događa nema nikakve neposredne veze s nama. On je, za razliku od većine makedonskih političara, posvema svjestan da sve te vidljive i složene makedonske probleme moraju rješavati sami Makedonci, jer svaka druga opcija, prepuštanje da makedonske probleme rješava isključivo međunarodna zajednica, može rezultirati samo novim nesporazumima.

Kocarev pripada onoj vrsti intelektualaca, koji ne želi biti samo pasivni promatrač ili nervozni komentator, koji će se zadovoljiti općom konstatacijom da je situacija u društvu zabrinjavajuća. On, baš kao i njemački filozof Johann G. Fichte, želi "prizvati naciju" da konačno dođe sebi! I zbog toga u njegovim istupima nema ni one uobičajene balkanske "svakidašnje jadikovke", onog bolesnog stava koji se svodi na to da se makedonskoj javnosti neprestano otkrivaju sve one nepravde koje nam se sve vrijeme čine, a "mi"-makedonska nacija sve to stoički podnosi. No, i pored svih tih nepravdi koje trpimo "mi" smo uvijek na pravoj strani historije, dok nam naši neprijatelji (Bugari, Albanci, stranci uopće) neprestano prave probleme!

Ponašanje Kocareva uvelike nas podsjeća na javno djelovanje S. Janevskog, koji je krajem 60-ih godina upozoravao makedonsku javnost na nekontrolirano iseljavanje makedonske mladosti u Australiju, zemlje zapadne Europe, Kanadu... Taj egzodus u sebi sadrži sve elemente jedne velike nacionalne tragedije...

Naime, taj nekontrolirani odlazak makedonske mladosti u ne-povrat, prema mišljenju Janevskog, predstavljao je prvi korak u procesu nestajanja jedne nacije: "gusto odlaze preko okeana, izlivaju se u reku bez povratka...Neka naša sela godinama ne slave rođenja, nema svadbi...Ostalo je tiho umiranje iseljeničkih roditelja...Ovaj fenomen opsega čitave krajeve repu-

31 P. Sloterdijk, "Jak razlog da se bude zajedno", Peščanik, 09. kolovoza 2009.

blike..." Ondašnje makedonske političke elite elegantno su prešle preko tog njegovog apela. Nisu uopće bile svjesne težine i svih negativnih posljedica te bolne makedonske teme.³²

U tim istupima akademik Kocarev pravi jasan otklon od onog toliko privlačnog i zavodljivog narativa u kojem su Makedonci uvijek najveće žrtve svih historijskih događaja, neshvaćeni, iskorišteni, napušteni od svih. On ne želi sudjelovati u stvaranju eksplozivne kombinacije historijske svijesti³³ kao amorfne mase samoviktimizacije i samoheroizacije: "Samoviktimizacija zbija naciju, homogenizuje je, stiska redove, stvara osećaj ugroženosti, nelagode, straha. Taj kolektivni osećaj najbolja je psihološka osnova za agresivnost, koja se predstavlja kao samoobrana. Žrtva ima indulgenciju za sve buduće postupke, oslobođena je moralne odgovornosti. Žrtva ne može biti zločinac. Heroizacija je u svemu tome onaj završni ukras, trešnjica na torti. Učenje o poredama i zaboravljanje poraza hrabri naciju (ovdje ću samo podsjetiti da je E. Renan u svom čuvenom predavanju o tome "Što je nacija" rekao da je upravo zaborav jedan od bitnih elementa u formiranju nacije, čak više i od svih slavni pobjeda, "Zaborav, otići ću tako daleko da kažem čak historijska greška, ključni su sastojak u stvaranju nacije i zato napredak u historijskom istraživanju često predstavlja opasnost za princip nacionalnosti i jača utisak da ćemo pobediti i ovaj put".³⁴

Prema našem mišljenju ti su istupi/tekstovi, prije svega, otvoreni i racionalni pozivi na javnu raspravu, pozivi da se i ostali članovi makedonske

32 Mogli bismo reći da je Janevski, zapravo, anticipirao tekstove američko-indijskog antropologa A. Appdurajja, *Strah od malih brojeva* XX. vek, Beograd, 2008. Riječ je o tekstovima u kojima ovaj autor izrazio neke analitičke i etičke dvojbe u budućnost nacionalnih država. Naime, ovaj autor smatra da je u kontekstu globalizacije proizvodnja zajednica i lokaliteta postala još složenija.

33 Upravo će jedna takva historijska svijest postati dominantna u zemljama srednje istočne Europe, poslije pada Berlinskog zida, sloma komunizma i to tako što je sudjelovala u formuliranju novog historiografskog narativa u kojem je središnje mjesto zauzela figura (nacionalne) žrtve i njene konačne emancipacije od vanjskog kolonizatora: "(...) u njima se (...) nacije te regije (srednje i istočne Europe – op. Z.K.) postavljaju u poziciju nevine žrtve drugih (većih, moćnijih – op. Z.K.) nacija u jadikovkama o nizu herojskih, ali po svom rezultatu tragičnih (ranije vođenih) borbi za nacionalnu neovisnost. Te nacije su čamile u tami inozemne okupacije, sve dok im svjetlost oslobođenja nije povratilo dugo gaženo dostojanstvo", Mark von Hagen, "Does Ukraine Have a History?", *Slavic Review* 54 (3), 1995., str. 665. Kocarevu takav je pristup stran!

34 D. Stojanović, "Balkanizacija istorijskog sećanja", 14. 09. 2019., <https://pecanik.net> O fenomenu emocija (straha...) vidjeti u knjizi Sara Ahmed, *Kulturna politika emocija*, Fraktura, Zaprešić, 2021. paranoidni historijski narativ koji ne dopušta dijalog, humanizaciju onog "drugog"...

akademske, političke zajednice uključe u rješavanje svih problema s kojima se današnja Makedonija suočava. Svjesni smo da jedan racionalni odnos spram prošlosti uopće nije jednostavan zadatak, jer je nužno učiniti čitav niz ozbiljnih predradnji, koje će omogućiti jedan racionalniji pristup stvarnosti, aktualnim problemima kako bi se postojeći nesporazumi prevladali. Jedna od tih nužnih predradnji svakako je i rad na reviziji historijskog pamćenja. Naime, uvijek bismo trebali imati na umu da su današnje memorijske granice čvršće od onih državnih. Konačno, velika većina nesporazuma između Sofije i Skopja i proizlazi iz činjenice što su vladajuće memorijske granice i jednih i drugih prilično fluidne, što postoji i "zajednička historija", pa se neki povijesni likovi, neki važni događaji, pojavljuju i u jednoj i u drugoj memoriji. I, upravo je ta činjenica najčešće povod za nove nesporazume. I jedni i drugi misle da su Goce Delčev, car Samuilo..., samo njihovi!

Stoga je u pravu Dubravka Stojanović kada kaže da bi bilo poželjno kada bi pristupi prošlosti bili multiperspektivni. To bi ujedno bila i sugestija našim makedonskim prijateljima, Kocarevu, Kulavkovoju, Maji Tošić-Jakimovskoj, Angelini Banović-Markovskoj..., da u svoje analize makedonske kulture uključe i taj aspekt, koji bi u sebi sadržavao i vanjsku i unutrašnju komponentu. Stoga se postavlja logično pitanje kako ostvariti tu "multiperspektivnost"?³⁵ U tekstu "Raspad"³⁶ ova povjesničarka detaljno analizira (geo)političke, ekonomske i ideološke razloge zbog kojih se raspala Austro-Ugarska i Jugoslavija. U daljnjem tekstu tu svoju analizu proširuje i na poremećene odnose unutar Europske unije. Ona tako smatra "da se njihove (austro-ugarska i jugoslavenska – op. Z.K.) krize dešavaju u kontekstima globalnih kriza u kojima se lome stari svetski poreci u kojima te zemlje postoje". I kao što je Austro-Ugarska "pokrivala (...) prostor centralne Evrope na kome je čitav niz malih nacija, pogotovo slovenskih nacija, s kojima nitko od velikih sila nije tačno znao što da radi".³⁷ I upravo ta slika "velikog prostora, malih nacija..."

35 Pogled različitih stvari na isti događaj...to ne smije biti relativizacija historije (primjeri Španjolske i Portugala, Francuske i Njemačke, Hrvatske i Srbije, Bugarske i Makedonije...)

36 Dubravka Stojanović, "Raspad", 20.10.2022.,<https://pescanik.net>

37 I da Austro-Ugarska nije u proljeće 1918. godine pokrenula veliku vojnu ofanzivu na zapadnom bojištu vjerojatno bi zapadni saveznici, London, Pariz i Washington, sačuvali tu imperiju. Naravno, uz čitav niz novih institucija, novih političko-ekonomskih aranžmana između različitih nacija, ali bi taj ogromni prostor bio sačuvan u starim imperijalnim granicama. Budući da su političke elite stare imperije živjele u nekim prošlim vremenima, bez ikakvog osjećaja za trenutak u kojem

neodoljivo nas podsjeća na današnju (nedefiniranu) situaciju "zapadnog Balkana"³⁸, prostora s kojim opet nitko od velikih (ni EU, ni Amerika, ni Rusija...) ne zna točno što bi trebalo činiti. Posebice je sramotno ponašanje političko-birokratskih elita EU, koje očito nisu u stanju ni dijagnosticirati, a kamoli pravilno se odrediti spram svih onih problema koji postoje na tom prostoru!³⁹ A sva ta konfuzija proizlazi iz jednostavne činjenice što o tim procesima ujedinjenja Europe ne postoji nikakva suvisla ideja i ozbiljnija refleksija.⁴⁰ (Možemo samo zamisliti nevjericu u Bruxellesu kada bugarska strana kao temeljni problem oko toga treba li Sjeverna Makedonija dobiti status kandidata delegira "historijsku agendu", u kojoj su pitanja (standardizacije) jezika, (zajedničke) historije, tradicije..., predstavljena kao pitanja "života ili

žive, naivno su vjerovala u nepostojeću moć vojske, morale su platiti najvišu moguću cijenu: imperija je jednostavno morala nestati! Nešto slično dogodilo se i s Jugoslavijom. Njene političke elite također nisu razumjele što je značio dolazak M. Gorbačova na čelo sovjetske partije, što je značio pad Berlinskog zida, da su se odnosi političke ravnoteže uspostavljani tijekom "hladnog rata", u međuvremenu, jednostavno urušili. Te su elite uredno prespavale sve satove povijesti. I Jugoslavija se morala raspasti, jer se svijet, u međuvremenu, prekomponirao, a elite nisu na vrijeme reagirale na te društvene procese. Odnosno, sa starim rješenjima iz nekih prošlih vremena pokušavale su rješavati nove (geo)političke formule. Ako stvari promatramo unutar tog konteksta, onda moramo zaključiti da je zabrinutost akademika Kocareva posvema opravdana. Makedonski političari nemaju adekvatne odgovore na nove odnose unutar europskih politika. Stvaranje saveza s Vučićem i Ramom podsjeća nas na čin očajnika. Naravno, ni trenutni odnosi ne idu im na ruku, dok su oni još uvijek u čekaonici, drugi sjede u glavnoj dvorani i odlučuju o onima koji se nalaze u čekaonici! Sadašnja nas politička situacija u Europi uvelike podsjeća na sudbinu Čehoslovačke pred Minc-henski sporazum: drugi (Britanci, Francuzi...) odlučivali su o političkoj sudbini Čehoslovačke bez nazočnosti njenih predstavnika. I oni su u čekaonici morali čekati ishod pregovora. Epilog nam je dobro poznat, a sve poslije pripada jednoj tragičnoj povijesti!

38. Bila je ideja da se pojam Balkana supstituiru nekim drugim, manje snažnom etiketom, kao što je to "jugoistočna Europa", ali iz nekih razloga ta ideja ipak nije prošla. O tome je inspirativno pisala i makedonska teoretičarka Katerina Kolozova, "Identitet/jedinstva/ u izgradnji: O smrti Balkana i rođenju "Jugoistočne Evrope", u. *Balkan kao metafora. Između globalizacije i fragmentacije*, ur. Dušan I. Bjelić & Obrad Savić, Beogradski krug, Beograd, 2003., str.295-307.

39. I kada se u sve te ozbiljne političko-ekonomske probleme umiješaju i problemi koji su vezani uz ime države, prava na jezik, nejasnu povijest i tradiciju, koje su malo zajedničke, a malo posebne, onda samo možemo pretpostaviti o kakvoj se konfuziji radi. Možda tu konfuziju ponajbolje opisuje sintagma Dubravke Stojanović "balkanizacija historijskih sjećanja"! Tako ova autorica zaključuje da "cepanje nekada zajedničkih država nužno znači i cepanje konstruisanog zajedničkog historijskog sećanja. Mogli bismo da kažemo – balkanizaciju sećanja. I još mnogo više od toga – traži konstituisanje novog, antagoniziranog sećanja, proizvodnju neprijatelja od nekadašnjih suseda da bi se države mentalno smestile, homogenizovale, dobile smisao. Potrebno je napraviti, često i na brzinu, novo sećanje, opravdati današnje postupke, složiti kontekst koji daje etički okvir za sadašnjost".

40. Tomaž Mastnak & Jelica Šumić Riha, 1993: "Questioning Europe", *Filozofski vestnik* 2, 7–11.

smrti" bugarske nacije!⁴¹ No, nema potrebe da se nešto previše čudimo ponašanju današnjih bugarskih političara, jer oni ne rade ništa drugo nego samo konzistentno slijede onaj politički narativ, koji uspostavili bugarski komunisti kada je u pitanju odnos prema Makedoniji. Prema tome, to nije bila praksa samo T. Živkova već taj negativan odnos prema makedonskoj kauzi nije bio stran ni bugarskom liberalnom predsjedniku, Ž. Želevu. Tako ni njemu nije bilo upitno da Bugarska prizna Makedoniju nakon referenduma, jer je to suglasno principima bugarske vanjske politike u vezi s pravom na samoopredjeljenje, ali da mu ne pada na pamet da Bugarska prizna makedonsku naciju, koja je i, prema njegovom mišljenju, konstruirana fikcija od strane Komunističke internacionale, fikcija s izvjesnim političkim ciljem.⁴²

Zanimljivo je da su i svi međunarodni sporazumi, koji se odnose na zemlje zapadnog Balkana, i onaj Kumanovski, i onaj Daytonski, i onaj Ohridski, doneseni kako bi se uspostavio mir, kako bi se stvorile pretpostavke za trenutačni prekid vojnih aktivnosti. Vrlo se brzo pokazalo da niti jedan od tih sporazuma nije riješio niti jedno od onih ključnih pitanja, koja su i dovela do tih sukoba. Svi nesporedumi i dalje su otvoreni: a) status Kosova, kao i položaj srpske zajednice u toj novoj državi; b) činjenica da nisu uspostavljeni mehanizmi koji bi jamčili održivi odnos između tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini, koji žive u dva entiteta; nisu precizno definirani ni odnosi između entiteta i središnje vlasti; c) nepostojanje balansiranih međuetničkih odnosa u Makedoniji, koji bi, između ostaloga, trebali sadržavati i neke od elementa pozitivne diskriminacije albanske zajednice u toj zemlji, sve se to još uvijek kreće u sferi dobrih i plemenitih političkih želja, koje surova realnost, u pravilu, demantira.

Sva ta pitanja i dalje su otvorena i kao takva predstavljaju potencijalnu mogućnost za izbijanje novih sukoba u budućnosti. Ukratko: svi su ti Sporazumi u mnogim svojim detaljima defektni, nedorečeni i, kao takvi, ostavljaju previše prostora da ih one političko-akademske elite koje svoj smisao

41 To svakako nisu nevažna pitanja, ali nikako ne bi smjela ometati Makedoniju na putu europskih integracija.

42 Više, M. Todorova, *Dizanje prošlosti u vazduh*, XX vek, Beograd, 2010., str.115. Ako bismo bili cinični i ozbiljno shvatili mišljenje jednog ozbiljnog filozofa, političara, kao što je to Ž. Željev, onda bismo se mogli zapitati: kako uopće može nestati nešto (makedonska nacija) što nikada i nije postojalo?!

i postojanje vide u stalnim sukobima, jednostrano i pogrešno interpretiraju. Svaka takva jednostrana interpretacija svjesno sudjeluje u proizvodnji narativa straha, koji se onda koriste za dnevne, kratkoročne potrebe u svrhu plašenja vlastitih građana, nepotrebne demonizacije "neprijatelja"...I, ako bi sada trebali birati između onih koji sustavno generiraju "politiku straha", neizvjesnosti i provokativnih istupa Kocareva, onda su nam istupi ovog potonjeg puno bliži, iako su i oni najčešće oslobođeni konkretnog historijsko-političkog konteksta.

Stoga je vrlo važno da se taj historijsko-politički kontekst što prije defini- ra. Tim više, što taj kontekst nije nikakva nepoznanica. Makedonija je, uostalom, kao i sve druge zemlje srednje i istočne Europe, zahvaljujući negativnim učincima "tranzicije" (p)ostala margina Zapada. Jedna se kolonijalna ovi- snost supstituirala drugom.⁴³ Makedonija je i dalje u stanju "nepotpune vlastitosti". I dalje predstavlja "nešto između" Orijenta i Okcidenta! Stoga se taj korak "ispravnog pozicioniranja" na simboličnoj geografskoj karti Europe, mora što je moguće prije učiniti, jer makedonski slučaj predstavlja paradigmatični primjer političkog debakla međunarodne zajednice, njenih defek- tnih rješenja kada je u pitanju eu-budućnost Makedonije. (I taj se imperijalni, superiorni stav Europe prema Makedoniji reflektira, između ostaloga, i na nezavidni, podređeni položaj makedonskih intelektualaca u odnosu na eu- ropska središta u kojima se proizvodi i širi znanje).⁴⁴ I, umjesto da se EU po- stavi kao neprikosnoveni arbitar u sporu između Sofije i Skopja, ona svojim problematičnim, polovičnim odlukama taj spor samo dodatno produbljuje. Nažalost, eu-birokrati očito nisu čitali H. Arendt, koja kaže da ono što pripa-

43 Naime, onim narativima koji su historiju socijalističke Jugoslavije, historiju državnog socijalizma interpretirali kao privremeno skretanje s puta modernizacije (u makedonskom slučaju to ni činje- nično nije tačno) i demokratizacije po zapadnom modelu, više nije moguće objasniti sve nevolje post-socijalističkog razvoja. Makedonija je bila periferija i ostala je europska periferija čiji odnos prema metropoli ("Zapadu") bugarski filozof A. Kiossev opisuje metaforom "samokolonizacije": "koncept samokoloniziranja može biti upotrebljen za kulture koje su podlegle kulturnoj moći Eu- rope i Zapada, a da praktično nisu bile osvajane i pretvorene u kolonije. Historijske okolnosti tran- sformirale su ih u izvankolonijalnu 'periferiju', lateralne promatrače koji nisu neposredno pogođeni niti značajnim kolonijalnim sukobima, niti podvrgnuti tehnikama kolonijalne vladavine. Ipak, iste te okolnosti stavile su ih u situaciju u kojoj su bile prisiljene priznati očitu stranu kulturne domi- nancije i dobrovoljno prihvatiti temeljne vrijednosti i kategorije kolonijalne Europe. Rezultat može biti nazvan 'hegemonijom bez dominacije', "The Self-Colonizing Metaphor"; [https:// uni-sofia.aca- demia.edu/Alexander Kiossev](https://uni-sofia.academia.edu/AlexanderKiossev) (pristupljeno: 15. veljače 2023).

44 M. Todorova, *Imaginarni Balkan, XX vek*, Beograd, 2006.

da sferi politike ne može biti utemeljeno na neprijateljstvu niti je ono princip grupiranja jedne zajednice (bugarske) protiv druge (makedonske – op. Z.K.). Političko je javna sfera, odnosno prostor u kojem su svi jednaki i, samim time, slobodni da donose odluke o politici i o njima raspravljaju, prihvaćaju ih ili odbacuju.⁴⁵

No, ovu oporu konstataciju bilo bi pogrešno prevesti kao našu sugestiju da Makedonija odustane od eu-puta. Prije takve drastične odluke bilo bi nužno odgovoriti na pitanje: a što je to u makedonskim okolnostima realna alternativa europskim integracijama?! Otvoreni Balkan?! Iz mnogo razloga nismo sigurni da se radi o projektu koji bi na zadovoljavajući način riješio sve makedonske probleme. Tu, prije svega, mislimo na one koji se odnose na politiku.⁴⁶ Konačno, Makedonija bi mogla nešto naučiti iz iskustva Grčke, koja ne pokazuje baš neki preveliki entuzijazam za regionalni projekt "Trakija", jer očito u tom projektu u kojem još sudjeluju Turska i Bugarska, Grci ne prepoznaju svoj ni politički ni ekonomski interes.

Mislimo da je iznimno važno da makedonsko društvo posjeduje kapacitet za promjenom,⁴⁷ i to na svim razinama - što bi trebao biti novi makedonski "kategorički imperativ" – mogućnost povećavanja odgovora na nove izazove – društvo koje će to imati ono će i preživjeti - stoga, reforme, mo-

45 B. Harbaš, *Zajednica bez zajednice*, . *Filozofija zajednice Jean Luca Nancyja*, Naklada Breza, Zagreb, 2013., str.141. Nema nikakve dvojbe da su eu-birokratima kudikamo bliža razmišljanja jednog Carl Schmitta, koji je u svojim kapitalnim tekstovima polazio od teze da je političko zasnovano na permanentnoj mogućnosti konflikta, koji se, pak, očituje kroz arhe-odnos "prijatelj" vs. "neprijatelj"!

46 Naime, mi u tom projektu, prije svega, vidimo novo mapiranje Balkana, prostora na kojem funkcionira isključivo "srpski" i "albanski" svijet, prostora u kojem makedonskoj naciji uopće ne bi bilo komotno. (Nije nam jedino jasno jesu li Makedonci svjesni te shizoidne, klaustrofobične situacije, da se nalaze u procijepu između dva agresivna i imperijalna "svijeta")?! Nadalje, ako je taj projekt na ekonomskoj, što će reći, tehničkoj razini još nekako i prihvatljiv, jer nitko ne može biti protiv slobodnog protoka ljudi, roba, ideja..., ali na političkom planu taj projekt je itekako defektan, nedorečen....Naime, on prije svega nije inkluzivan i nema odgovor na logična pitanja poput onih koja se odnose na status Kosova, Bosne i Hercegovine, a i više je nego očito da politička situacija u Crnoj Gori nije idealna, jer u toj zemlji još uvijek traje rat između "bjelaša" i "zelenasha"...Još jednom nam je povijest pokazala koliko su identitarne politike ne samo važne, već najčešće i odlučujuće prilikom donošenja dalekosežnih odluka! Nije poželjno njihovu moć u stvarnosti (pre) često provjeravati. I opet se moramo vratiti na tekst F. Fukuyame o kraju historije, napisan 1989. godine, poslije pada Berlinskog zida, a dopunjen 1992. godine i, kojeg je ovaj rat u Ukrajini iznova aktualizirao: postavlja se pitanje – nije li, možda, Fukuyama ipak bio u pravu?

47 No, kada je u pitanju politička volja, onda nismo više tako sigurni!

dernizacija – i u tim elementima uvijek smo vidjeli ogromne zaslugu asno-
mvske Makedonije – stvaranje neovisnih nacionalnih institucija, daljnji rad
na nacionalnom pamćenju, koji više neće biti isključujući u odnosu na one
"druge". Nije to u bivšim vremenima svaki puta bilo lako, jer je partija ima-
la lošu naviku miješati se u stvari koje s partijskim životom nisu imale baš
nikakve veze. No, ni te suvišne partijske intervencije nisu mogle zaustaviti
proces modernizacije (industrijalizacije, urbanizacije, masovnog obrazova-
nja...) makedonskog društva poslije završetka Drugog svjetskog rata.

Želimo vjerovati da su. Kocarev, kao i krug njegovih istomišljenika u Ma-
kedoniji, svjesni da je na djelu nova svjetska politička i ekonomska kriza:
"Ne možemo znati u kom pravcu će ona krenuti, ali očigledno je u toku novo
prekomponovanje sveta, gdje SAD više nisu jedini centar. (...) Ono što je
sigurno da ćemo živjeti u svetu koji će biti multifokalan, koji će imati različite
centre (...). Prvi put u istoriji Evropa možda trajno gubi svoju presudnu
poziciju u svetu. (...) Ovo je potpuno nova situacija. Od početka 20. veka u
kome u kome smo imali apsolutnu dominaciju Evrope, preko podele sveta
na dva bloka, sad odjednom prelazimo u neki svet koji će imati više centara.
I, naravno, potpuno je nepredvidivo kako će taj svet izgledati."⁴⁸ Stoga bi bilo
krajnje poželjno kada bi ovi "uzbunjivači" nacije⁴⁹ i o tom "detalju", da je
budućnosti svijeta neizvjesna, vodili računa. Svako javno djelovanje, između
ostaloga, mora u sebi sadržavati i elemente odgovornosti prema onima koje
želite zastupati! Sve osim toga bilo bi obično intelektualno šarlatanstvo!

48 D. Stojanović, "Raspad", Peščanik, 22. listopada 2022.

49 Ova odrednica nema pejorativni karakter. Dapače! Ona u potpunosti slijedi onaj tijek razmišljanja
P. Sloterdijka, koji polazi od toga da je "nacija (...) histerični i panični informacijski sistem koji sebe
neprestano uzbuđuje, kod samog sebe izaziva stres, pa čak mora i da se terorise i dovede do panike
kako bi samog sebe impresionirao i kako bi sebe – kao zajednicu stresa koja oscilira u samoj sebi –
uverio da zaista postoji. Nacija je (...) u stanju da iz dana u dan samu sebe doživljava kao jedinicu
koja je sebi čulno konkretno, a ipak sablasno apstraktno neophodna, i da sebe uvek iznova uverava
da posjeduje dovoljno jak razlog za egzistenciju i koherenciju", P. Sloterdijk, "Jak razlog da se bude
zajedno", Peščanik.